

PROFESOR

BOŽO TEŽAK, LUČONOŠA ZNANOSTI

Poleti je pri Hrvatski sveučilišni nakladi izšel obsežen spominski zbornik (421 + XXV strani v formatu A4) z naslovom PROFESOR, posvečen 100-letnici rojstva Boža Težaka. Tehtne prispevke 37 avtorjev je uredila njegova soproga dr. Đurđica Težak. Pomembno obletnico so na Hrvaškem še posebej počastili, saj so razglasili "Leto Boža Težaka 2007". Pred desetletjem se je ob njegovi 90-letnici izkazal IZUM z organiziranjem slovensko-hrvaškega strokovnega srečanja "Težak – začetek informacijske dobe".

Božo Težak se je rodil 27. julija 1907 in umrl 16. maja 1980. Varaždinska dijaška leta je preživel "v navezi" z Vladimirjem Velebitom (tudi dobesedno, ker sta navdušeno planinarila). Začetek študija geologije in rudarstva v Ljubljani je bila pomota, prepis na zagrebško kemijo pa zadetek v polno. Nadoknadil je zamujeno in kljub vodenju Zveze študentov tehnike Jugoslavije v štirih letih diplomiral. Na očetove stroške je študijsko leto 1930/1931 preživel v Londonu na Royal College, kjer je pod mentorstvom Frederica Georgea Donnana, znamenitega znanstvenika in humanista (omenimo Donnanovo ravnovesje v elektrokemiji) napisal disertacijo, ki pa so jo v Zagrebu zavrnili. Razočaran se je odselil v Vojno-tehnični zavod Obiličevu-Kruševac, se specializiral za protikemijsko zaščito in izumil plinsko masko M-33.

Leta 1936 se je vrnil v Zagreb na položaj "mestnega inženirja" ter do leta 1938 dogradil najsodobnejšo šolo civilne zaščite, ki je fascinirala celo Nemce. Odprla sta jo skupaj z nadškofofom Stepincem in se ob tem tudi "ujela" v protivojnih pacifističnih nazorih. (Stepinac: "... in nehoti mi prihaja na misel, ali ni potreba po taki šoli znamenje dekadence človeške kulture?") Na začetku vojne je postal Težak prvi politični zapornik Paveličeve ustaške vlade, češ da je angleški agent, saj je kljub vojaški paradi zaradi nevarnosti letalskega napada ugasnil javno razsvetljavo v Zagrebu. Rešil ga je nemški komandant mesta, ki ni videl prave zamenjave zanj. Vojno je preživel kot vodja proizvodnje plinskih mask v Borovu.

Profesor Maks Samec je brez oklevanja priznal vrednost disertacije "Raziskovanje oborilnih struktur barijevega sulfata" in tako je Težak leta 1945 doktoriral v Ljubljani.

Samec se ni motil, saj je kar kmalu tudi svetovna stroka priznala "Težakovo šolo" v koloidni kemiji.

V novi državi "eksplodirajo" njegove številne iniciative in najdemo ga med ustanovitelji Prirodoslovno-matematične fakultete, Inštituta za medicino dela (v nekdanji Šoli za civilno zaščito), obnovljenega Hrvaškega kemijskega društva, Centralne kemijske knjižnice, Inštituta Ruđer Bošković, časopisov Arhiv za kemijo, Arhiv za medicino dela itd.

DOKUMENTALIST IN INFORMATIK

Že Donnan je v mladem Težaku prepoznal karakteristiko, da je še posebej dober pri obdelavi strokovne literature. To sposobnost je nenehno izpopolnjeval kot urednik znanstvenih časopisov, kot pobudnik ustanavljanja specialnih knjižnic, kot uvajalec informacijske-komunikacijske tehnologije, kot ustanovitelj strokovnih združenj, kot organizator mednarodnih konferenc in kot utemeljitelj novih študijskih smeri. Upal bi reči, da je v njegovem času zagrebška univerza prednjačila v regiji, in med tistimi, ki so k temu pomembno prispevali, je nesporno Težak s svojimi informacijskimi projekti. Ob utemeljevanju izdajanja časopisa "Sveučilišni Vjesnik – Universitatis Zagrebensis informationes" v začetku petdesetih je izpovedal svoje prepričanje, ki se ga je vedno držal: "Duša razvoja je v kulturi in znanosti, ne pa v plinovodih, cestah, kanalizaciji in vodovodu". Bil je prvi, ki se je zavzel za informatizacijo univerze: "... informacije, dokumentacija in komunikacije so najbolj bistveni elementi sodobnega izobraževanja." Citat je s konca šestdesetih let prejšnjega stoletja, ko je "izumil" tudi pojem "informatologija". Klasično nemško akademsko vodilo "Univerza je dejansko zbirka knjig" je popravil v "Univerza je organizacija za ustvarjanje in aktiviranje informacij".

Dovolil si bom majhno digresijo: leta 1970 sem spisal prvi Načrt razvoja mariborskega visokošolskega združenja, ki je vseboval takrat pregrešen cilj ustanovitve druge slovenske univerze in kar nekaj nas je bilo, ki smo njeno glavno priložnost (tedaj se je reklo komparativno prednost) videli v pospešeni informatizaciji, prevzeti prav od

Težaka, kar je vsaj v prvem obdobju dobro delovalo in Maribor je bil glede računalništva vzor širši regiji.

Kako je Težak prehitel čas, govori podatek, da je že leta 1954 predlagal ustanovitev Inštituta za znanstvene informacije. Leta 1961 je ustanovil Center za študij bibliotekarstva, dokumentacije in informacijskih znanosti, kar je bila ena prvih takšnih integriranih institucij na svetu. Njegov konceptualni okvir je daleč presegal tedanjo prevladujočo pamet: "Ta usodni svetovni razvoj, ki ga nekateri označujejo kot čas diskontinuitete, s prehodom iz industrijske v informacijsko dobo in z vzpostavitvijo industrije znanja, postavlja našo še vedno maloštevilno skupnost znanstvenih delavcev pred izjemne preizkušnje". Ne le Jugoslavija, tudi tedanja Evropa tega ni razumela! Miroslav Tuđman ima prav, ko ugotavlja, da Težak ni mogel "jahati na valu", pač je moral valovanje šele ustvariti. Tvrtno Šercar ga zato imenuje "utiralec poti". Ovir pa je bilo vse polno in ker akademske oblasti niso dovolile doktoratov iz informacijskih znanosti, so mnogi Težakovi študenti odšli v ZDA, kjer so se zapisali med "klasike" nove znanosti.

Leta 1971 je Unesco objavil projekt UNISIST, ki naj bi pripeljal do univerzalnega sistema znanstvenih in tehnoloških informacij. Težak ga je sprejel ter podpiral in uresničeval z vsemi močmi. Že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je začel niz konferenc pod skupnim naslovom "Univerze v svetovni mreži informacij in komunikacij". Čeprav je bil svetovni splet še čista fantazija, Težaka to ni prav nič motilo, da o taki možnosti ne bi razmišljal zelo poglobljeno in konkretno, tako da je prav on pri ARPANET registriral Hrvaško kot prvo srednjeevropsko "državo". Njegov "informacijski komunizem" je v Dubrovnik pritegnil domala vse najpomembnejše avtoritete informacijske znanosti in kar simbolično je, da ga je smrt pokosila prav v času, ko se je odvijala dubrovniška konferenca leta 1980. Udeležencem je zapustil zgovorno posvetilo: "Veliko je takih, ki lahko, malo pa je tistih, ki lahko in hočejo; tisti, ki lahko in hoče, pa mora!"

KOMPLEKS ETAKSA

Konec šestdesetih je Težak izoblikoval in objavil svoje teoretično izhodišče, ki si ga je zamislil kot dinamični sistem emisije–transmisije–akumulacije–selekcije–absorpcije ali krajše kot kompleks ETAKSA. "Vse strukture, ki so nastajale skozi zgodovino v posebnih oblikah in funkcijah na področju informacij, dokumentacije in komunikacij, so bile le deli enovitega kompleksa, v katerem so najpomembnejše komponente ustvarjalec in uporabnik, producent in konzument ter input in output informacij".

Enostavneje bi lahko rekli, da gre za emisijo ustvarjenega novega znanja v obliki publikacij, prenos tega novega

znanja v različne sisteme za akumulacijo znanja, obdelavo informacij v smislu selekcije skladno z določenimi zahtevami sistema ter preiskovanje in uporabo informacij. Na ta način nastane *sklenjen krog* komunikacije med ustvarjalcem in uporabnikom informacij, pri čemer so uporabniki informacij obenem tudi ustvarjalci novih informacij. Takšne ideje, ki jih je najlažje uresničiti z digitalnimi mediji, je Težak zagovarjal davno pred nastankom računalniških podatkovnih baz. Iz prizanesljivosti je uporabljal pojem strukture INDOK, ki da se bodo morale soočiti z novimi razmerami, zato muzeji, galerije, arhivi in knjižnice, o katerih je dejansko govoril, sploh niso dojeli, da se ETAKSA tiče prav njih. V resnici igrajo še prav posebej usodno vlogo pri razvoju takih okolij, ki so zaradi omejenega lastnega potenciala odvisna od "uvoza" znanja, pri čemer je bistveno, da se ta dogaja na racionalen in učinkovit način.

Težak je razvil serijo modelov in institucionalnih rešitev, s katerimi bi olajšal preraščanje tradicionalnih institucij v sodobne organizacije kompleksa ETAKSA: INTER-FAKULTET, MEZO, MmCOORIK, Mobilni sinkomar, EURONET ... Želel je vplivati na zasnovo nove zgradbe nacionalne knjižnice (NSK), a so njegove vizije očitno segle predaleč.

Kompleks ETAKSA je bil Težakova teoretska osnova interdisciplinarne znanosti, ki ji je dal ime informatologija. V njej je videl skupni okvir za bibliotekarstvo, arhivistiko, dokumentalistiko, muzeologijo in informacijske znanosti, ki imajo sicer vse po vrsti značilne težave s svojim teoretskim utemeljevanjem. Kot se spodobi, je poskrbel tudi za izdajanje znanstvenega časopisa Informatologia in ta je že na naslovnici demonstriral svojo zavezanost kompleksu ETAKSA.

PRAKTIČNE REŠITVE

Težak je spadal v tisto vrsto ljudi, ki se ne zadovoljijo le z lepoto zamisli, ampak hočejo zamisel tudi preizkusiti v praksi. Veliko zamer si je nakopal z novimi koncepti, ki so eksplicitno ali implicitno predstavljali kritiko ustaljenih znanstvenih prepričanj. Na še veliko hujša nasprotovanja pa so naleteli njegovi predlogi o ustanovitvi novih organizacij, ki jih je vztrajno kot ščuke spuščal v postane ribnike, polne lenih krapov. Paradoksalno je, da so ga tako vneto zavračali, čeprav sam nikoli ni imel zlih namenov in ga je vodila ena sama iskrena želja, da bi ponudil boljše rešitve, ki bi bile ljudem v pomoč. Slednje dokazuje tudi anekdota, da se je nekdo namenil na Referalnem centru ukrasti takrat redko aluminijasto lestev, ki pa jo je težko spravil po stopnicah, zato mu je pri tem nesebično in z dobrimi strokovnimi napotki pomagal kar sam direktor, ker se mu je nerodnejš smilil.

Težak je sodeloval pri nastanku dolge vrste institucij, s katerimi se je Hrvaška (in včasih cela Jugoslavija) vpisala na zemljevid moderne znanosti. Omenjali smo že njegove organizacijske inovacije na področju kemije: fakulteta, instituti, knjižnica, podatkovne baze, znanstveni časopisi, mednarodne konference, strokovna društva. Dotaknili smo se njegovih prispevkov k posodobitvi organizacije visokega šolstva: meduniverzitetni center, nove šole, novi programi, sodobna informacijska podpora, dolgoročno načrtovanje, mednarodno povezovanje. V nadaljevanju bomo navedli še nekatere institucije, ki jih je prikladal v življenje na informacijskem področju.

Začelo se je že v petdesetih letih prejšnjega stoletja z mednarodno stalno razstavo publikacij, ki si jo je zamislil predvojni zagrebški knjigarnar dr. Josip Štefinović. Ker so ga povojne oblasti zaprle, so se njegovim predlogom izogibali vsi razen Težaka, ki se je zavedal, da bo popolnoma zožen dotok tuje literature uničil univerzo. Po nekaj letih prepričevanja je uspel in od leta 1955 do preselitve v novo Nacionalno in vseučiliščno knjižnico je ISIP obogatil univerzo z 250.000 izbranimi tujimi knjigami ter 10.000 naslovi tuje periodike.

ISIP je bil prostorsko povezan s Težakovim projektom Tehničnega muzeja, ustanovljenim leta 1954, ki je leta 1959 v "Sputnikovi evforiji" pridobil odlično lokacijo starega Velesejma na Savski cesti. Za razliko od nekaterih drugih tehničnih muzejev je zagrebški po zamisli Boža Težaka sestavni del sistema znanstvenih informacij, kar je posnemanja vredna rešitev.

Leta 1967 je s podporo rektorja Sirotkovića nastal Referalni center zagrebške univerze, za katerega je dobil Težak vzpodbudo v Kongresni knjižnici, kjer so tak center ustanovili leta 1964: "Referalni center je skupno ime za integrirano delovanje pri zbiranju in uporabi biografskih, bibliografskih, bibliotekarskih in dokumentacijskih informacij s pomočjo konvencionalnih in nekonvencionalnih metod in tehnik". V okviru Referalnega centra je deloval tudi IRCIHE (International Referral Centre for Information Handling Equipment) in v času Težakovega življenja skoraj ni bilo tehnične naprave na informacijskem področju, ki je ne bi preizkusili v Zagrebu. Makanec in Mužić sta preko Multimedijskega centra znala to izkoristiti tudi na področju izobraževalne tehnologije. Sicer je v okviru Referalnega centra že kar prvo leto nastal hrvaški register znanstvenih delavcev, leta 1968 so začeli z Bibliografijo disertacij, Nenad Prelog pa je leta 1973 postavil prvi Eko-INDOK. Iz Referalnega centra je po Težakovi smrti nastal Institut informacijskih znanosti, ki ga je nekaj let vodil tudi Tvrtko Šercar, sicer Težakov najožji sodelavec od leta 1974. V samostojni Hrvaški so leta 1995 na njegovih temeljih ustanovili Hrvaško informacijsko-dokumentacijsko referalno agencijo (HIDRA).

Šercar pojasnjuje, zakaj se je Težaku zdelo pomembno v okviru Referalnega centra zbirati tudi biografije in ne zgolj bibliografij: ni dovolj povezati dokumente, povezati je treba tudi ljudi, saj imajo v svojih glavah še mnogo več od tistega, kar so zapisali v knjigah in člankih. Tudi o tem bi morale razmišljati sodobne knjižnice, neposredno pa so temu namenjene konference. In leta 1974 je s takšnim predznakom organizirana prva v seriji konferenc z naslovom "Tehnični in družbeni aspekti informacij in komunikacij". Zadnjo, štirinajsto konferenco iz te serije je leta 1991 organiziral IZUM v Mariboru.

LETO BOŽA TEŽAKA 2007

Rad bi verjel, da bi se o Božu Težaki ob 100-letnici njegovega rojstva enako na široko govorilo tudi v primeru, če za to ne bi z neverjetno energijo skrbela njegova življenjska sopotnica dr. Đurđica Težak. Ne le na Hrvaškem, tudi drugod imamo dobre razloge za poglobljanje v Težakovo delo. Zagotovo je bil baklonosec, ki je stopal spredaj in nam razkrival procese in zakonitosti, ki bi nam sicer ostale prikrite.

Navdušuje me, kako na Hrvaškem Težakovo neugnanost, nepopustljivost in prodornost razkrivajo mladim generacijam informacijskih zanesenjakov. Po njem so poimenovane nagrade za mlade informatike, znanstveni tabori, "informatiade", "hrvaška programerska liga", "profa-kup", nagrade za informacijsko novinarstvo itd. Na ta način se poudarja tisto, kar je iz gole bibliografije težko razvidno, namreč človeške lastnosti in visoka etična načela Boža Težaka.

Velikega pomena je, kar dela Tatjana Aparac-Jelušić na bibliotekarskem področju, ko s konferencami LIDA in CoLIS nadaljuje odpiranje knjižničarske in informacijske stroke navzven, kar je tako uspešno počel Težak in se mnogi sploh ne zavedajo, kaj jim je s tem zagotavljal.

V prilogi spominskega zbornika je ponatis in prevod štiri strani dolgega članka Katherine Cveljo o Boži Težaku iz monografije Encyclopedia of Library and Information Science (ur. Allen Kent). To je nedvomno zaslužena pozornost, obenem pa poduk vsem, ki bi se morali zavedati Težakovega epohalnega prispevka.

Franci Pivec